

Nõukogulik või ebanõukogulik? Veel kord olmekirjanduse olemusest, tähendusest ja toimest¹

Johanna Ross

Teesid: Artiklis vaatlen olmekirjanduse nimelist nähtust – 1970. ja 1980. aastate vahetusel Nõukogude Eestis ilmunud romaane, mille keskseks teemaks olid kaasaegsed sugudevahelised suhted. Asetan olmekirjanduse kitsalt eesti kirjanduspildist laiemale, üleliidulisele taustale, mida kujundavad paljuski sotsioloogia areng ning selle keskajakirjanduslik kajastus. Muuhulgas sõna *emantsipatsioon* kasutuse kaudu teostes näitan romaanide käsitluslaadi vastavust kaasaegsele ajakirjanduslikule käsitluslaadile. Seeläbi paigutan romaanid ajakirjandusega ühte, „hilisnõukogude liberaalsesse kriitilisse diskursusse“, kus võim ja vastupanu, nõukogulikkus ja ebanõukogulikkus on tihedasti läbi põimunud.

Märksõnad: ilukirjandus, kirjanduskriitika, sotsioloogia, Nõukogude-uuringud, emantsipatsioon

1970.–1980. aastate vahetusel ristiti Nõukogude Eestis „olmekirjanduseks“ hulk kaasajateemalisi romaane, mis keskendusid suuresti tegelaste abielulistele ja abieluvälistele suhetele. Neid loeti ja arutati palju, kuid peeti kokkuvõttes kirjanduslikult väheväärtuslikuks. Tagantjärele on olmekirjanduse fenomeni mõtestatud eri moodi. On leitud, et tegu oli ajavii-tekirjandusega, mida nõukogude kooliga kriitikud sellisena kas ära ei tundnud või ei tunnistanud; pisut vääristavamas laadis on olmekirjanduses nähtud postmodernistliku linnakirjanduse jooni või feministliku teadvuse ilmnemise märke.

Siinne käsitlus, mille pealkiri parafraseerib Rein Veidemanni omaaegse kriitilise ülevaate pealkirja (Veidemann 1980), väidab, et olmekirjanduse meelestust, positsiooni kirjandusloos ja vastuvõttu aitab kõige paremini tabada selle käsitlemine osana sotsioloogia kui distsipliini taastulekust Nõukogude Liidus ning avaliku ruumi arengust, mis sellega kaasnes. Oluliseks valdkonnaks muutus olme- ja perekonnaalane uurimistöö, mis omakorda aitas legitimeerida sugudest ja soorollidest kõnelemise. Viimasest sai populaarne teema kaasaegses ajakirjanduses ning olmeromaanid lähenevad teemale üsna samas võtmes.

Selle rõhutamine tähendab ühtlasi nõukogude eesti kirjanduse käsitlemist sotskolonialismi uuringute perspektiivist – selle kirjanduse paigutamist väljale, mille kese on Venemaal (tinglikult Moskvas) ja mida kujundavad ennekõike üleliidulised sündmused. Harilikult suunab nõukogude eesti kirjanduse käsitlemist pigem (soov)eeldus, et impulsid uuendusteks pärinesid otse läänest ning töötati läbi Eestis kohapeal. Sellega kaasneb

¹ Artikli valmimist on toetanud Eesti Haridus- ja Teadusministeerium (PUT1218 „Rahvuse intiimsus ja kultuuri kujutuspildid: kodu ja kultuur hilisnõukogude Eestis“) ning Euroopa Liidu Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu Eesti-uuringute Tippekus.

arusaam, et kõik uus ja põnev on teatud mõttes „ebanõukogulik“ või koguni nõukogudevastane. Artikkel vaatleb, mida tähendab perspektiivimuutus teoste jaoks nõukogulikkuse–ebanõukogulikkuse skaalal ja kui õigustatud selline vastandus hilistel seitsmekümnendatel ikkagi on.

Sotsioloogia ja sugu

Kaardistades naisküsimusliku ideoloogia arengut ja muutumist Nõukogude Liidus, nimetab Mary Buckley Leonid Iljits Brežnevi valitsusaega (1966–1982) perioodiks, mil selgus, et „naisküsimus ikkagi ei ole lahendatud“. See tähendab, et just 1960. aastate lõpus – 1970. aastatel tõusis üha laiema avaliku arutlusteemana taas esile sugude ja soorollide küsimus. Selle esiletõusu soodustajaks ja võib-olla koguni vajalikuks tingimuseks näib omakorda olevat olnud sotsioloogia rehabiliteerimine Nõukogude Liidus. Sotsioloogiline lähenemisnurk avaldab ühtlasi mõju arutelu rõhuasetustele ja keelekasutusele.

Ülevaate sotsioloogia „tagasitulekust“ on andnud Gennadi Ossipov (2009), kes oli alates 1960. aastatest ise üks nõukogude sotsioloogia institutsionaliseerumise juhtfigure. Ossipovi sõnul oli sotsioloogia Oktoobrirevolutsiooni eelsel Venemaal pead tõstnud kui mõistuse hää l utopistlike ideede keskel.² Revolutsiooni järel tegutseti esialgu edasi, kuid võimalused hakkasid kiiresti ahenema. Nikolai Buhharini raamat „Ajaloalise materialismi teooria. Marksistliku sotsioloogia õpik rahvale“ (1921)³ oli esimene samm sotsioloogia marksismile allutamise teel, kuigi esialgu jätkasid marksistlik ja „vana moodi“ sotsioloogia paralleelselt. Seejärel, 1930. aastatel, põlustati sotsioloogia kui kodanlik pseudoteadus: Stalin avaldas raamatu „Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist“ (1938), kus leidis sotsioloogilise teadmuse olevat mittefilosoofilise. Edaspidi jäi ühiskondlikes küsimustes viimane sõna marksismi-leninismi filosoofiale, mis oli ametliku ideoloogia staatuses – niisiis lõigati sotsioloogial, mis alles hiljaaegu oli ennast filosoofia küljest lahti murdnud kui konkreetsem, praktilisem lähenemine, see tee jälle ära. (Ossipov 2009: 18–19.)

Selline olukord vältas ligi paarkümmend aastat. Asi hakkas, nagu paljudes muudeski valdkondades, muutuma nn sulaperioodil ja tasapisi. Ossipovi meenutuse kohaselt tähendasid aastad 1950–1990 Nõukogude Liidus sotsioloogide jaoks „isetut ja sageli traagilist võitlust [---], et taaskehtestada sotsioloogia eluõigus ja staatus teadusena“ (samas, 16). 1955. aastal lubati Nõukogude teadlastel NLKP KK presiidiumi käskkirjaga osa võtta Hollandis toimunud kolmandast ülemaailmsest sotsioloogiakongressist. Pärast seda muutus lubata-

2 Paralleelina olgu öeldud, et läänes võib sotsioloogiast kui institutsionaliseerunud distsipliinist rääkida alates ligikaudu 19. sajandi viimasest kümnendist – 1892. aastal rajati USA-s Chicago ülikoolis esimene sotsioloogia õppetool.

3 Ossipovi andmetel on teose ilmumisaastaks 1922 (Ossipov 2009: 18), kuid ka Eesti raamatukogudes leidub varasem, 1921. aasta väljaanne.

vaks termini „konkreetne sotsioloogiline uurimustöö“ kasutamine. 1957. aastal peeti rahvusvaheline sotsioloogiakonverents juba Moskvas ning seal osalesid mitmed toonased maailma mastaabis suurnimed. 1958. aastal asutati Nõukogude Sotsioloogiaassotsiatsioon. Ossipov, kes oli selle assotsiatsiooni aseesimees, rajas 1960. aastal Teaduste Akadeemia filosoofia instituudis esimese sotsioloogiaga tegeleva teadusallüksuse, töö ja argielu uute vormide sektori, millest 1966. aastal sai sotsioloogilise uurimistöö osakond. (Samas, 20.) Ka ajakirjanduses hakati diskuteerima esialgu sotsioloogia võimalikkuse ja vajalikkuse üle. 1960. aastate algul oli distsipliin veel avalikult põlu all, kuid kümnendi keskpaiku hakkas ilmuma ka sotsioloogiliste uuringute tulemusi – kuju oli võtmas „võimas sotsioloogiline liikumine“ (samas, 23).

Ossipov rõhutab, et samal ajal tegutsesid sotsioloogid siiski äärmiselt keerukates oludes. Suurt osa sotsioloogidele vajalikke andmeid hoiti kinnistes arhiivides; uurimistulemus, mis sedastas ühiskonnas mingi probleemi, võidi kergesti hukka mõista kui tendentslik; jätkuvalt olid keelu all mitmed terminid, nagu muidugi *religioonisotsioloogia*, aga ka *perekonnasotsioloogia*, *kultuurisotsioloogia*, *sotsiaalne ökoloogia*, *sotsiaalne statistika* jne. Kuid ikkagi viidi juba läbi tegelikke, konkreetseid, suuremahulisi sotsioloogilisi uurimusi, mille tulemused hakkasid 1960. aastate keskel esiteks trükkis ilmuma ning siis jõudma avalikku diskussiooni. (Samas, 21–22.)

Ligikaudu 1960. aastate keskele paigutab Ülo Vooglaid, nagu Ossipovgi ise asjas osaline, sotsioloogia tähelelenu alguse ka Eestis (vt Vooglaid 1998, 2016). Vooglaid, kes töötas toona ajalehe Edasi toimetuses, hakkas huvi tundma lugejauuringute vastu ning see viis ta vene sotsioloogi Vladimir Jadovi juurde, kellest sai tema juhendaja. Vooglaid märgib, et üleliidulist sotsioloogiabuumi oli nii-öelda silmaga näha, kuivõrd Jadovi juures käisid samal ajal konsulteerimas delegatsioonid ka mitmelt poolt mujalt: ühe päeva jooksul Uuralist, Permist, Kiievist. Eestis alanuvat „sotsioloogiaõpe ja -vaimustus“ 1965. aastal (Vooglaid 2016). Tartu Riikliku Ülikooli juures hakkas koos käima sotsioloogiaring, aastal 1966 rajati kõigepealt sotsioloogiakabinet, seejärel sotsioloogialabor, mille juhatajaks saigi Vooglaid. Niisiis vastavad arengutendentsid üsna hästi suundumustele mujal Nõukogude Liidus. Vooglaiu sõnul oldi mõnes asja koguni esirinnas, näiteks on tema väitel Jadovi Eestis peetud loengutest kokku pandud ja siin koostatud sotsioloogiaõpik kogu liidu esimene (samas).

Millega taas elustunud nõukogude sotsioloogia tegeles? Ossipovi loetletud uurimuste pealkirjades kerkib esile töö teema⁴ ning ka Vooglaid nimetab sotsioloogialabori kõige mahukama uurimissuunana töö, töötaja ja töökeskkonna uurimist (Vooglaid 1998: 81). Selline temaatiline rõhk näib tänapäeva vaatenurgast probleemilt sobivat nõukoguliku-marksist-

4 Nt inimese ajakasutust uuriv teos „Aeg ja töö“ (1964), samuti monograafiad „Töölisklass ja tehniline progress“ (1967) ning „Inimene ja tema töö“ (1967).

liku ideoloogiaga ning ju oligi see hea võimalus sotsioloogia legitimeerimiseks. Vooglaiu enese huvid on ajakirjanduslikud ning sotsioloogialabori kõige tõhusama uurimissuunana mainib ta massikommunikatsiooni, kuid kõige laiemalt tuntud tegevusvaldkonnana tunnus- tab ta elu-olu ja kodu uurimist (samas, 81). Meenutagem, et Venemaa esimese sotsioloogia- sektori algne ametlik nimi oligi töö ja argielu uute vormide sektor. Venemaal ilmunud teedrajavatest sotsioloogia-alastest väljaannetest nimetab Ossipov ka näiteks Anatoli Hartševi teost „Abielu ja perekond Nõukogude Liidus“ (1965).⁵

Niisiis sattus huviorbiiti inimese eraelu, tema vaba aeg, kodune olukord ja intiimsuhted. Sotsioloogiliste meetoditega hakati uurima muuhulgas abielulisi ja perekondlikke, piiratud viisil ka seksuaalseid küsimusi. See tähendas ühtlasi, et tuli vaadelda sugude toimimist ühiskonnas, nende võimalusi ja valikuid. Sotsioloogia ei olnud siin üksi, tuge pakkusid talle naaberdistsipliinid. Lynne Attwood meenutab, et ka pedagoogilises erialakirjanduses hakati 1960. aastate keskpaigast rõhutama sugude erinevust (nt Attwood 1990: 165). Suur osa tema käsitlusest on pühendatud sooerisuse tähtsusele nõukogude psühholoogias ja siin sõnastab ta ka üllatuse n-ö teksti ja metateksti vahelise konflikti üle: „Vastupidiselt ootusele, et Nõukogude psühholoogia ei tohiks omaenese tõekspidamiste kohaselt näha psühholoogilisi erinevusi sugude vahel ei soovitava ega ka paratamatuna, näeme uurimustest, et neid käsit- letakse niihästi paratamatu kui ka elutähtsana“ (samas, 67).

Niisugune areng mitmetes teadusdistsipliinides omakorda valmistas ette pinnase sel- leks, et 1970. aastatel tekkis avalikus ruumis, sh ajakirjanduses aktiivne diskussioon soorol- lide üle. Attwood nimetab sel puhul olulisena niisuguseid väljaandeid nagu Nedelja, Literaturnaja Gazeta, Rabotnitsa (naisteajakiri), Junost, Komsomolskaja Pravda, ka Pravda ise; ta lisab, et sealne argumentatsioon tugineb suuresti varasematele teadustulemustele (samas, 165). Sotsioloogid Anna Zdravomyslova ja Elena Temkina paigutavad vastava diskus- siooni „sotsioloogilistesse ja demograafilistesse väljaannetesse“, aga samuti Novõi Miri, Literaturnaja Gazetasse ja Inostrannaja Literaturasse – viimased kaks on küll kirjandusväl- jaanded (Zdravomyslova, Temkina 2013: 41). Kui see kaardistab vene nn keskajakirjandust, siis ka Eestis on täiesti olemas vastav kihistus ajakirjanduslikke tekste. Eriti ajalehes Sirp ja Vasar hakati juba 1960. aastate lõpul avaldama sooküsimuslikke tõlkeartikleid, 1970. aasta- tel pidasid selle veergudel sageli mõttevahetust ka kodumaised mõtlejad (Annuk 2015: 76–79). Nagu Venemaal, jõudis teema siingi kultuuriajakirjadesse, näiteks Loomingusse ja Horisonti. Üks püsivamaid ja viljakamaid sõnavõtjaid oli akadeemik Gustav Naan, kes aval- das samuti Sirbis ja Vasaras seitsmeosalise järjeartikli pealkirjaga „Su(u)ndmõtteid armas- tusabielust“ (Naan 1976a), võttis Loomingus sõna teemal „Kas tagasi matriarhaati?“ (Naan

5 Eesti keelde on Hartševilt tõlgitud näiteks „Elulaad, moraal, kasvatus. Perekonna, kooli ja töökollektiivi osast inimese kõlbelisel kujunemisel“ (1980, kaasautorluses Valentina Aleksejevaga).

1976b) ning polemiseeris ajakirja Horisont veergudel sooküsimuses Jaan Kaplinskiga (Naan 1980a, b; Kaplinski 1980).

Eesti materjalist paistab, et tihti avaldataksegi arvamust järjejutu või järgneva mõttevahetuse korras. Sageli on algtekstide probleemipüstitus tõesti just nimelt sotsioloogiline või pedagoogiline: vaatluse alla võetakse lahutused, abielud, laste areng ja kasvatus, võib-olla koguni ühiskonnakorraldus üldisemalt (Naani teksti pealkirjas figureerinud patriarhaat). Kuid selle alt kooruvad kiirelt esile põletavamad ja huvitavamad teemad, ennekõike soorollid ja seksrevolutsioon. Eve Annuk toob esile näiteks arutelu, mis hakkas hargnema Rudolf Rimmeli artiklist „Miks Lumivalgeke abiellus Kriimsilmaga” (Rimmel 1974). Tekst juhtis tähelepanu sellele, kuidas pärast lahutust jäävad lapsed ebaproportsionaalselt sageli elama ema juurde (ning leidis, et sellise asjakorraldusega alahinnatakse mehi tugevasti). Kuid nagu Annuk kokku võtab:

Artikkel vallandas põhjaliku ja pika arutluse perekonna, abielulahutuse ja soorollide teemal. Kuigi diskussioon sai alguse küsimusest, miks lahutuse puhul jäävad lapsed naise kasvatada, arutleti põhjalikult ka meeste ja naiste suhete, lastekasvatamise, perekonnas mehe ja naise rolli muutumise, abielulahutuse üle. Tähelepanu keskmesse tõusis ka naiste emantsipatsiooni teema [---]. (Annuk 2015: 77.)

Allpool vaatlengi olmekirjanduse ja ajakirjanduse ühisosi nende küsimuste lahkamisel. Et olmeromaanide teemad on ajakirjandusest tuttavad, pole uudis (seda teadvustas omaaegne kriitika ning retrospektiivselt osutab sellele ka Annuk (samam, 81)), kuid näitan lähemalt, kui sarnasel viisil kirjandusteosed asjale lähenevad.

Mehed *versus* naised aja- ja olmekirjanduses

Olmekirjanduse tuumikuna näen peamiselt romaane, mida nimetas Rein Veidemann artiklis „Olmekirjanduse olemusest, tähendusest ja toimest” (Veidemann 1980): Teet Kallase „Eiseni tänav” (1979), Aino Perviku „Kaetud lauad” (1979), Linda Ruudi „Naine vabast ajast” (1979), Aarne Biini „Tema Kuninglik Kõrgus” (1979), Vello Lattiku „Pastoraal mummulisest kleidist”, Mats Traadi „Rippsild” (1980) ja Enn Vetemaa „Ah soo...” (Loomingus ilmunud 1979, raamatuna 1984). Mõõndustega lisab Veidemann ka Aimée Beekmani „Valikuvõimaluse” (1978). Tema artikli kirjutamise ajal ei olnud veel ilmunud Ine Viidingu „Kordusmängud” (1980) ega Aili Paju „Merkuuri tütar” (1983), mis samuti hästi siia hulka sobivad. Lisaks võiks ritta passitada Mats Traadi varasema „Ingeri” (1975) – ja kindlasti midagi veel. Need on pigem väikesemahulised romaanid, mis kõnelevad kaasajast või lähiminevikust ning keskenduvad nõukogude inimese igapäevaelule, tööstele väljakutsetele, ent ennekõike abielu- ja armusuhetele. Just viimase tõttu on seos privaatsfääri ja soorolle uuriva (populaar)teaduse ja ajakirjandusega eriti tihe ja ilmne.

Nende romaanide probleemsituatsioonid ja süžeekäigud kattuvad lähedalt eelpool resümeeritud ajakirjanduslike teemadega. Sageli kohtame haritud naisi, kellel on raske perekonda rajada või koos hoida, ning alkoholiprobleemi küüsis vaevlevaid nõrku ja truudusetuid mehi. „Kaetud laudade“ minajutustaja on filoloog Eba, kes pettub niihästi oma teadus-alastes otsingutes kui ka üha kergemeelsemates ja küünilisemates meespartnerites (Harald, Joel, Gunnar). Sarnaselt ei leia kuidagi pere loomiseks sobivat kaaslast „Ingeri“ eponüümne peategelane, kelle juhuslikumad kavalierid kipuvad purjutama, kõige tõsiseltvõetavam (Arne) aga on juba abielus. „Merkuuri tütre“ Maris keskendub teistest enam ametialasele karjäärile, kuid selle taustale mahuvad ka mõned luhtunud suhted ning üksikemadus. „Naine vabast ajast“ jälgib Age lugu: naine lahkub koos väikese tütre Tirtsuga joodikust abikaasa Allani juurest ja katsetab kooselu Riksiga, kuid ka see ei paku rahuldust. „Tema Kuningliku Kõrguse“ peategelase Rein Haaboru seiklused on laiema joonega ning mees jõuab välja koguni Venemaa avarustesse, kuid siingi tekstis on oluliseks struktureerivaks elemendiks tema lahusus, vahepealsed armulood ning leppimine endise naisega. „Pastoraal mummulisest kleidist“ jutustab Joe elust: tema abikaasa Asta täidab naisekohustusi üldiselt eeskujulikult ja kodus tunneb Joe end seetõttu täismehena, kuid pettunud on ta oma ametialases ja ühiskondlikus positsioonis ning selle vastu aitab intelligentne armuke. „Rippisilla“ Ola kehastab teatavat rollikonflikti: ta protestib ühiskondliku sünnitamissurve vastu, ise aga esitab oma mehe, kirjandusaspirant Silveri suhtes üsna normatiivseid soorolliootusi. „Kordusmängude“ Sigma vaatab tagasi pikale abielule alkoholikust Alleniga: suhe on küll lõppenud, kuid selle ebaõnnestumine rõhub peategelast raskelt.

Mõned tekstid on teistest võttestatumad, joonides niimoodi ajakirjanduslikku probleemiasetust ehk rohkemgi alla. „Eiseni tänava“ peategelane on rõhutatult lihtsameelne telerimontöör Rein Kasemaa, kes naise Meeli emantsipatoorsest õitselepuhkemisest kohutatuna otsib lohutust alkoholist ja armukesest, pöördub aga lõpuks löödult pere rüppe tagasi. „Ah soo...“ on satiiriline jutustus Kalevist, kelle nõrkust ja ebamehelikkust näitlikustabki komme võtta kõigis asjades ebamääraselt leplik seisukoht „Ah soo...“⁶ Mööndustega hulka arvatud „Valikuvõimalus“ on groteskne mudelromaan Reginast, kes kogu eelpool kirjeldatud probleemistikust juba eos valusalt teadlik on ning seetõttu otsustab abielluda pehmeeloomulise joodikuga, lapsed saada aga kvaliteetsete (olgugi hõivatud) isastega.

Niisiis korduvad siin leheveergude ühiskondlikest probleemiasetustest tuttavad motiivid. Huvitav on seegi, et tagantjärele on kahe furoorikama teose autorid oma inspiratsiooni ise sõnastanud just sotsiaalsete valupunktide kaudu. Aimée Beekman meenutab „Valikuvõimaluse“ kohta: „Kui ma sain teada, kui palju on Eestis värdlapsi, vigaseid lapsi, kes on alkoholismi tagajärjel niimoodi õnnelt ilmale tulnud, siis mingisugune ühiskondlik närv

6 Hiljem lisandus sellele jutustusele paariline „Või nii!“, mis pajatab ebanaiselikult võimukast naisterahvast.

sundis reageerima.”⁷ Aino Pervik jällegi ütleb „Kaetud laudadest” rääkides: „Väga palju on üksikemasid, kes kasvatavad ise lapsi või on läinud teisele või kolmandale ringile. Mulle on oluline elu jätkumine, just see laste ja lapselaste probleem. See oli mul meeles, kui ma seda raamatut kirjutasin.”⁸ Muidugi ei sulge niisugused rõhuasetused muid tõlgendusi (vahel peetakse kirjandusteaduses lausa halvaks toonikski pöörata liiga palju tähelepanu sellele, mida autor ise oma teose kohta ütleb); tähenduslik tundub see ometi. Ja peaaegu kurioossena mõjub, et olmekirjandustekstid viitavad mõnel juhul suisa otsesõnu lähiminekivi publitsistikale, täpsemalt Gustav Naani kirjutistele. „Kordusmängudes” lõõbivad noored omavahel: „Mees peab palju sööma, see on tema peamine funktsioon kaasaegses maailmas, ütleb akadeemik Naan” (Viiding 1980: 65) ning „Merkuuri tütre” peategelasele paisatakse sõnavahetuses näkku: „Sa oled nagu ajast ja arust. Nagu polekski Naani lugenud.” (Paju 1983: 22.)

Võib märgata, et nii teoste ülesehitus, mõned lahenduskäigud kui ka tonaalsus jagunevad selgesti peategelase soo järgi. Naispeategelastega teostes on fookuses ennekõike soov luua või säilitada peret, mida aga takistavad vastutustundetud ja viinaveaga mehed. Meeleolu on pigem palavikulise otsingu oma, kuigi ajuti vaibub resigneerunud künismi. Seevastu meespeategelasega teostes on sagedamini algseisundiks juba sõlmitud ja kenasti koos püsiv abielu, mis hakkab protagonistit rusuma ja ahistama. Õhk on tiine pigem kleepuvast tülpimusest. Sestap erinevad peategelase soo alusel ka süžeelised lahendused. Meestegelane jääb üldiselt lõpuks ikkagi kokku senise naisega, kuigi pole selge, kas nende vahel on midagi muutunud või saabki muutuda. Seevastu naispeategelasega teoste lõpud töötavad üldiselt muutust senises asjakorralduses, olles toonilt omajagu ebamäärased, teoseti kas helgemas või süngemas vaimus. Eba lunastab laps, kes töötab ta päästa üha uute ja uute pealiskaudsete suhete oravarattast (kuidas elu tegelikult edasi läheb, lugeja ei näe). Ola on algsest tahtmatusest hoolimata siiski saanud kaks last kahe eri mehega ning peab plaani kolida linnast maale – see plaan mõjub tema üsna troosituna antud olukorras küll pigem naiivse unistuseana. Agel terendab ees leppimine endise abikaasaga, kes lubab joomise maha jätta, kuid sedagi kommenteerib juba peategelane ise irooniliselt: „[T]egelikult ei saanud olla *happy end’e*, ammugi mitte nii tuntud lugudel” (Ruud 1979: 105). Groteskse „Valikuvõimaluse” Regina jääb lugejast maha masendunult laua taga istudes, pea käte vahel: tema laste pärinemus tuli avalikuks ning ta ootas moraalset katarsist, avalikku häbiposti panekut, kuid selgub, et kedagi isegi ei huvita niisugune asi piisavalt, tekitamaks skandaali.

Kui paigutada teosed kaasaegse ajakirjanduse taustale, näeme, et sealsete sotsioloogilise-ühiskondlike, kasvatus- ja perekonnateaduslike probleemipüstituste slepis toimus just samasugune sugupoolte vastandumine. Lynne Attwood osutab, et palju kirjutati trükimeedias naiste

7 Intervjuus Johanna Rossile 28. septembril 2009.

8 Intervjuus Johanna Rossile 8. veebruaril 2017.

maskuliniseerumisest ja meeste feminiseerumisest (Attwood 1990: 166). Vene sotsioloogid Elena Zdravomyslova ja Anna Temkina käsitlevad seda „maskuliinsuse kriisi“ termini kaudu, mida peavad kogu hilisnõukogude soodiskursuse dominandiks (Zdravomyslova, Temkina 2013) – termin ise ongi laenatud omaaegsest ajakirjandusest, Boris Uurlanise 1970. aastal Literaturnaja Gazetas ilmunud artiklist. Autorid nimetavad maskuliinsuse kriisi hilisnõukogude ajakirjanduslikus ruumis üleüldiselt aktsepteeritud tõsiasiaks. Läänega võrreldes väidavad autorid, et kuigi maskuliinsuse kriisist räägiti 1970. ja 1980. aastatel palju ka mujal, siis Nõukogude Liidus oli kogu küsimusepüstituse varjatud sõnumiks see, kuidas piiratakse nõukogude mehe kodanikuõigusi – õigust omandile, poliitilisele vabadusele ja südametunnistusvabadusele (samas, 43). Osalt põhjustasid maskuliinsuse kriisi diskursust läänega sarnased sotsiaalsed muutused: naiste suurem tööhõive, nende eneseteostusvõimaluste kasv ja ühiskondlik aktiivsus, samuti demograafiline kriis ehk moderniseeruva ühiskonna langev iive. Viimase olulisust rõhutab eriti Lynne Attwood oma käsitluses nõukogude soorollidest (vt nt Attwood 1990: 209). Et need mustrid on laiemad, teadvustati ka toonastes ajakirjandustekstides (vt nt „moderniseerumisargumenti“, Zdravomyslova, Temkina 2013: 44), kuid teemal oli nõukogude tingimustes eriline poliitiline alltekst.

Niisiis kinnitas maskuliinsuse kriisi diskursus arusaama, et „nõukogude naise kõrval on nõukogude mees sõltuv ja rõhutatud ning temaga manipuleeritakse (see tähendab, teda alandatakse), samas kui nõukogude emad ja naised on hõivanud jõupositsiooni“ (samas, 54). Sellises olukorras oli mehe jaoks omakorda võimatu näha perekonda turvalise kodusadamana ja eneseteostust otsiti pigem just promiskuiteedist ning joomatuuridest sõprade seltis (samas, 54–55). Sellel taustal muutub täiesti arusaadavaks, miks peavad olmekirjanduses kõik mehed armukesi ja miks valdab meesvaatepunktist kirjutatud teostes seesugune kleepuvtündinud meeleolu.

Teisalt ei tundnud ka hilisnõukogude naine sugugi end nii võimestatuna, nagu eelnevast mulje võis jääda. Tuntud on väljend „nõukogude naise topeltkoormus“, mis viitab olukorrale, kus ootusi naisele kujundasid korraka nõi nõukogude 1920. aastatest pärit nn uue naise kuvand kui ka traditsiooniline naiseroll. Samas tähenduses on räägitud „nõukogude supernaisest“, näiteks uurimuses naisetüüpidest ajakirjas Nõukogude Naine kirjeldab Helena Pall seda supernaisest tüübina, kes „ajakirja kaanel esineb peainsenerina ehitusplatsil, kuid kaante vahel stereotüüpselt feminiinse abikaasa ja eeskujuliku emana“ (Pall 2011: 64). Mõistagi ei olnud kerge vastata kõigile neile ootustele. Sugupoolte vahelist suhet on sellest vaatenurgast kirjeldatud vapralt ohvri ja suure lapse vastandusena. 1974. aasta Poola naisteajakirjade kontentanalüüsi põhjal leiavad Mira Marody ja Anna Giza-Poleszczuk, et kuigi töö juures (avalikus sfääris) nähti mehi ja naisi rivaalidena, siis kodus suhtus naine mehesse pigem kui suurde lapsesse, keda tuleb aidata, suunata ja oma käe järgi vormida. Nii kujunes naisest „vapper ohver“, kes lisaks töölkäimisele vastutas ainuisikuliselt perekonna heaolu eest, kusjuures õieti ei väärtustatud tema pingutusi kummalgi rindel. Autorid peavad seesugust

vapra ohvri või koguni märtri rolli võtmist katseks hakkama saada sellesama kurikuulsa nõukogude naise topeltkoormusega. (Marody, Giza-Poleszczuk 2000: 159–165.) Just seesuguste „suurte lastena“ paistavad mehed naispeategelastega olmeromaanides: kui protagonist tahaks elada tavapärasest täiskasvanuolu ja luua peret ning tundub selle nimel ka kõvasti pingutavat, ei taha mehed muud kui ühepäevaliblikate kombel lõbutseda. Sealjuures mingit kahju sellest viimastele ei sünni, kogu töö peavad ära tegema ja kogu vastutuse enda kanda võtma ikkagi just naised, „vaprad ohvrid“. Võtmeline näibki just vastutuse küsimus – naiste kasvanud vastutusega tegelevad nii topeltkoormuse kui ka maskuliinsuse kriisi ideestik, mis aga seavad fookusse uue olukorra raskused vastavalt naiste ja meeste jaoks.

Niisiis ei ole olmeromaanidest kooruv sugupoolte vastandus kuidagi üllatav, vaid peegeldab üsna täpselt tolleaegset teemast mõtlemise viisi. Ka olmeromaanide päevakriitikas leidub ilusaid näiteid sellest, kuidas kirjandust võetakse vastu just nimelt samasuguses sugupoolte vastastikuse süüdistamise vaimus. Märkimisväärsed on näiteks Vello Lattiku ja Ain Särje reaktsioonid Aino Perviku „Kaetud laudadele“. Lattik keskendub oma arvustuses peamiselt sellele, kui ebameeldivad on teoses kujutatud naised – „loiud, kirgedeta, üleõppinud“ ning abieluks sobimatud, vähemasti „niisuguseks abieluks, mida enamik mehi abieluks peab“ (Lattik 1979). Lõpetuseks lisab ta, et õnneks on tegu eksootiliste kreatuuridega, kelle sarnaseid vähemasti tema tutvusringkonnas ei leiduvat. Särj on jällegi väikese kirjandusliku mängu korras esitanud kolmteist arvamusalaldust justkui eri sugude ja eri ametite esindajatelt: „Orientalist“ kirjeldab teost kui lääneliku eluviisi ummiku illustratsiooni, „Lasteaia kasvataja (daam)“ kurdab, et nüüd on naised meeste moodi rõvedaid raamatuid kirjutama hakanud jne (Särj 1979). Särje tekst on muidugi esitatud nalja formaadis, kuid nagu Lattiku arvustus, võtab ka see eelduseks, et tekst ei kirjelda mitte tavalise naise tavalisi probleeme, vaid võigaste, väärdunud meelelaadiga vuhvade arusaamatuid muresid. Näibki, et need arvustajad on täielikult omaks võtnud maskuliinsuse kriisi troobi ning näevad kirjeldatud naistes nõukogude mehe ürgvaenlasi.

Kokkuvõtlikult on sotsioloogia pinnalt välja kasvanud 1970. aastate avalik nõukogude soodiskursus olemuselt probleemdiskursus, sealjuures sugupooli teravalt vastandav probleemdiskursus; ning olmeromaanid kopeerivad seda üsna üksüheselt.

Emantsipatsiooni küsimus

Nagu eelpool selgus, oli üks oluline märksõna, mille ümber ajakirjanduslikud soorolliarutelud koondusid, (*nais*)*emantsipatsioon*. Järgnevalt vaatlengi selle näitel, mida tähendab olmeromaanide analüüsija jaoks see, et teosed jäljendavad nii täpselt ajakirjanduslikku diskursust.

Paljudes olmeromaanides on kas pea- või kõrvategelasena esindatud n-ö emantsipeerunud naine, kelle emantsipatsiooni märgivad haritus ning vallaline või lahutatud staatus. Peategelasena – enamasti, kuid mitte alati naisautori poolt loodud teoses – on ta inimlik,

mõistetav ja üsna suurel määral samastatav karakter. Sellised on nii Age, Eba, Ola kui ka Maris; niisugust külge on püütud anda isegi mudellikule Reginale. Seevastu kõrvaltegelasena on emantsipant kummaline, mõneti aukartustäratav, kuid mõneti ka haletsusväärne tegelane, kes häirib normaalset maailmakorda. Sellised on Elsa ja Viivika, Joe ja Rein Kasemaa abielu võrtsitavad, mehest vanemad, üksikumad ja haritumad naised, mõlemad muide ametilt arstid. Sama tüüpi episoodiline tegelane on „Tema Kuninglikus Kõrguses“ apteeker Margot, kõrvaltegelase Toivo kallim. Teatud määral kuulub siia alla ka Regina mehe Ants Pampli noorusarmastus Liivi, mõistuse kaotanud veoautojuht. On aga tähelepanuväärne, et kuigi peategelasena kipub emantsipeerunud naine leidma rohkem mõistmist, siis emantsipatsiooni-nimeline nähtus ise, mida tematiseerivad peaaegu kõik teosed, pälvib igal juhul ühevõrra skeptilise hinnangu.

Õieti on üldsuhetumist keeruline täpselt tabada, muuhulgas sellepärast, et kõige otsesõnalisemad arutelud on paigutatud tegelaskõnesse, nii et neid ei saa tõlgendada ühemõtteliselt. Näiteks „Eiseni tänava“ Rein Kasemaale seletab keegi kirjanik:

Te leiate, et naine kipub teid liiga sageli kamandama ja õpetama. Märkate kummalist asja naise mõtlemislaadis: kõik, mis tema ütleb, kõlab vääramatu ja absoluutse tõena. Kõik, mida teete teie, ei kõlba kuhugi. Selle asja nimi on emantsipatsioon. Ärge kartke, see on nüüd samuti moes, kusjuures jube teravaks aetud. See on päevateema number kaks või kolm kogu tsiviliseeritud maailmas, mis alles hiljuti oli täiesti patriarhaalne. Küll see kunagi üle läheb, küll see üle läheb... Kas meie eluajal või natuke hiljem, aga küll naised hakkavad ise ka aru saama, et ega emantsipatsioon teab mis suur õnn olegi. (Kallas 1978: 203.)

Hiljem süüdistab Rein juba ise oma naist: „See on see kuradi emantsipatsioon [*sic!*]... See on nüüd siis sinu ka ära rikkunud!“ (Samas, 232–233.) See, et ta sõna valesi meelde on jätnud, muidugi naeruvääristab tema kriitikat. Kuid kõrvaltegelasest kirjanik-ideoloog ise niisuguse tobukesena ei esine. Lisaks väidab ka Reinu intelligentne armuke: „Naine pole loodud liigse iseseisvuse jaoks“ (samas, 240).

„Kaetud laudades“ lähevad omavahel vaidlema Eba kolleegid, lõbus Viff ja kibestunud Meeri, ja õigust ei jää õieti kummalegi. Esimene deklareerib, et on „matriarhaadi ja seksuaalrevolutsiooni“ poolt, teine aga leiab kibestunult, et vabaarmastuse on „mingid lollakad vanamehed“ välja mõelnud, „et aga kergemini naisterahva käest kätte saada“ (Pervik 1979: 141). Sealjuures on selge, et mõlemat motiveerivad lihtsalt karakteri eripärad ning eluline situatsioon: Viff on nii-öelda kerglane tütarlaps (kes viimaks lõpetab ühe mehega abielus olles ja teise mehe last oodates), Meeri on aga algusest peale süngte tegelane, kes parasjagu on liiatigi koos lapsega maha jäetud. Kuid lugu ise kaldub siiski kinnitama Meeri seisukohti, ennekõike sobib nendega suurepäraselt kokku Eba viimase kavaleri Gunnari vaade asjale. Kord toob Gunnar näiteks ootamatult Eba juurde joomaseltskonna, kellest üks liige viimaks peoperenaisel silma siniseks lööb, kuna see tema lähenemiskatse tagasi tõrjub. See aga ei

takista Gunnaril hommikul lõbusalt märkimast: „Sa oled haruldaselt kaasaegne naine, Eba. Sul on absoluutselt õiged põhimõtted. Sa tunned täieliku sõltumatus ja vabaduse tõelist väärtust.“ (Pervik 1979: 172.)

Just suhe Gunnariga sunnib ka peategelase enese viimaks järeldusele: „Aga kui ma just see naaiivne ja sentimentaalne naine olen? Just mina? Kui ma üksnes püüan teistsugust kuju võtta, millegi muuna näida? Ükskõik kui visalt ma ka ei katsuks võõrasse stereotüüpi pugeda, ei mahu ma ometi selle sisse ära.“ (Pervik 1979: 188–189.) Siin küll ei mainita emantsipatsiooni-sõna, kuid võõra ja vägivaldse stereotüübi all peetakse ometi selgesti silmas just iseseisvat „ uut naist“, kelle prioriteedid on kusagil mujal kui kodus ja perekonnas. Niisiis jääb õige tugevalt domineerima äratundmine, et emantsipatsioon ei ole kedagi õnnelikuks teinud. Olmeromaanidest aimub veendumust, et naistegelane peaks oma õnne leidma lõpuks just pereelust; tööalane karjäär talle enamasti rahuldust ei paku.

Emantsipatsiooni küsimus on arusaadavalt kõige enam huvitanud naisuurimuslikku lähenemissuunda, mis on üldjuhul olnud sunnitud möönma, et naisolmeromaanide nii-öelda võrdõiguslikkuse alase meeletuse täpne määratlemine on keeruline (vt nt Annuk 2015: 81–82, Lindsalu 2011: 6, Ross 2012: 95–96). Loomulikult ei tähenda see, kui teos näeb nais-emantsipatsiooni realiseerumist konkreetsetes ühiskondlikes oludes mingitpidi probleemata tilisena, nagu võiks selle feministlikust seisukohast kohe „maha kanda“. Kuid siinkohal ongi oluline, et kahetine, aga pigem negatiivne üldsuhumine emantsipatsiooni ei ole nende teoste ilukirjanduslik eripära, vaid on otse üle võetud eelpool kirjeldatud ajakirjanduslikust diskursusest.

Et hilisnõukogude soorollipoleemikas nähti emantsipatsiooni negatiivse nähtusena, ütlevad Elena Zdravomyslova ja Anna Temkina otse välja (Zdravomyslova, Temkina 2013: 53). Selle heaks kohalikuks näiteks on Mati Undi lühike, kuid terav artikkel „Emantsipatsioonist“, mis kirjeldab valitsevat olukorda naiste kõrvalekallutamisenä end nende loomulikult teelt: nende suunamisena ülikooli laste sünnitamise asemel (Unt 1969). Kuid just vastuoluline, lausa ebakoherentset muljet jättev suhtumine paistab silma näiteks Gustav Naani kelmikatoonilistes populariseerivates tekstides. Ühelt poolt peab Naan enesestmõistetavaks, et „meil“ on progress, emantsipatsioon jne. Ta paneb kokku ajaloolise ülevaate naiste olukorra paranemisest läbi aegade (vt Naan 1980a), olles sealjuures plakatlikult progressiivne, materdades varasemaid elukorraldusi ja sõnakalt tunnustades näiteks naiste otsustusõigusi ja vajadusi seksuaalsfääris. Teiselt poolt kaldub ta iseenesestmõistetavusega väga traditsioonilistesse mõttekäikudesse ja fraasidesse. Ta tuleb välja naljatlevate väidetega, nagu „[inimene] (eriti veel naine) ei ole arvuti“ (Naan 1976b: 815) ning moodustab otsesõnu pilkavaid fraase, näiteks „[o]skus efektselt hoida sigaretti jt. emantsipatsioonisaavutused“ (samas, 814). Iseloomulik on paradokslev kokkuvõte: „Emantsipatsioon ja armastusabiolu on inimkonna suuremaid saavutusi ja peaks olema endastmõistetav, et nende eest tuleb maksta päris soolast hinda. Eelkõige muidugi naistel, ent ka meestel.“ (Naan 1976a,

25.06: 13.) Sealjuures esineb Naan kui terve mõistuse hääl, mis kõneleb dogmade vastu, tehes otsesõnu nalja näiteks fraasi üle „Inimene – see kõlab uhkelt!” (Naan 1976b: 819) ning optimistlike-poliitkorrektsete tuletuskäikude üle, mille kohaselt emantsipatsioon tugevdab abielu (samas, 816). Ning seesuguste kummutamist väärt nõukogude klišeede hulka asetub ka marksistlikest alustest tuletatud sooline võrdõiguslikkus: nagu Naan rõhutab, ei tohi unustada Naise Kapriisi (samas, 808)!

Kokkuvõttes on ajakirjanduslik suhtumine emantsipatsiooni ennekõike naeruväärstav ja teemat käsitletakse enamasti iroonilises registris. Just irooniat, täpsemini „hillitsetud irooniat argipäeva paradoksidele reageerimisel” peab Alexei Yurchak väga omaseks kogu hilisnõukogude ühiskonnale (Yurchak 2005, peatükk 7). See iroonia aga ühtaegu paljastab ning taastoodab neidsamu paradokse. See tähendab, et isegi kui ei kutsuta otsesõnu üles emantsipatsiooni vastu võitlema, blokeeritakse tõhusalt võimalus sellesse tõsimeeli soosivalt suhtuda.

Ilma ajakirjandusliku taustata võiks olmeromaanide ebamäära, kuid eksplitseeritud kujul pigem negatiivset suhtumist emantsipatsiooni pidada omalaadseks ilukirjanduslikuks lähenemiseks teemale. On ju ilukirjanduse eripäraks ja „supervõimeks” peetud just nimelt võimet valgustada probleeme läbi tundlikumalt, nüansirikkamalt ja mitmekülgsemalt, kui seda suudab publitsistlik või isegi filosoofiline arutelu. Mis siis, et kaasaegne ajakirjandus oli kõnealused privaatsfääri kuuluvad teemad juba lahata võtnud ja igapäevaseks muutnud, ilukirjanduslikud töötused võinuks anda keskustelule uue mõõtme. Ambivalentsusest võiksim järeldada, et romaanid pakuvad tundlikule ja keerulisele küsimusele tundlikku ja mitmekihilist vastust. Näeme aga, et pigem laenas olmekirjandus ka sellesama mitmetise, iroonilise vaatenurga ajakirjandusest, valmistadeski nii kaasaegsele publikule pettumuse. Nagu kurdab Mall Jõgi arvustuses „Kaetud laudadele”, ei olevat teoses kirjeldatu mitte realistlik, elutruu, vaid „natuke puhtam, steriilsem, lihtsustatum, kuidagi noorteajakirjalikult publitsistlikum” (Jõgi 1979: 1030) – siin ju õieti öeldaksegi, et romaan ei paku midagi enam kui see, mida ajakirjandus juba tükimat aega nämmutanud on.

Teatav sooline lõhe valitseb olmekirjanduse kaasaegses vastuvõtus siiski ka emantsipatsiooni küsimusse puutuvalt. See pole raudne reegel, kuid enamasti just naiskriitikud on need, kes pole siiski päriselt loobunud emantsipatsiooni mõistet tõsiselt võtmast ning osutavad pigem, et kõnealused teosed kirjeldavad nähtust tendentslikult ja ebatäielikult. Lisaks äsjaviidatule näitavad seda ka mõned arvustused „Naisele vabast ajast” (Reinold 1980, Veiper 1980). Mihkel Mutt kirjutab jällegi oma proosaülevaates Aimée Beekmani groteski viidud karakteri kohta lõikavironilisel: „Regina [on] suur karakter, emantsipatsiooni lipp, kes seitsmekümnendate aastate kirjandusest veel kauaks meelde jääb” (Mutt 1980: 272) – andes nii mõista, et sedasorti teosed paljastavad lõplikult emantsipatsiooni-suguse nähtuse võikuse ja ebaloomulikkuse.

Nõukogulik või ebanõukogulik olmekirjandus

Olmekirjanduse vastuvõtu peamine raskuskese langes üldarvestuses ennekõike sellele, kas ja kuivõrd on tegu kirjandusega. Seda arutelu on tagantjärele põhjalikult resümeeerinud Ivo Heinloo (Heinloo 2013: 1265–1267), mistõttu seda pole põhjust siin üksikasjaliselt korrata. Piisab, kui öelda, et üheks aina korduvaks etteheiteks oli temaatika – olme – triviaalsus, sellega paralleelselt mööndi aga, et tegelikult ei pane teema kirjandusteost üksüheselt paika.⁹ Näib, et seesama teemale keskendumine iseloomustab olmekirjanduse tõlgendusi tänapäevani, ning seda soosib muidugi termin ise, mis piiritleb korpuse just teema kaudu. Retrospektiivselt oleks ahvatlev tõlgendada olmekirjandust kui uute, julgete teemade tootjat läppunud stagnaagesse eesti kirjandusse – need teemad oleksidki privaatsfäär, inimese eraelu, argiprobleemid ja armusuhted. Mingis mõttes niisugusele eeldusele toetuvad ju kolm senist (üksteist mitte välistavat) tõlgendusliini: olmekirjandus kui omaaegne ajaviitekirjandus (vt nt Hennoste 2009: 1275); olmekirjandus kui postmodernistliku linnakirjanduse eelhingus nõukogude eesti kirjanduses (juba viidatud Heinloo 2013); ning olmekirjandus kui feministliku kirjanduse eelhingus nõukogude eesti kirjanduses (juba viidatud Annuk 2015, Lindsalu 2011, Ross 2012).

Kõigil neil tõlgendusliinidel on alust. Ajaviitelise kergkirjanduse määratlus peab ilmselt paika kõige kindlamini. Et nii need raamatud omas ajas toimisid, lubab aimata ka kaasaegne vastuvõtt, näiteks tõdemus, et teoseid rabatakse lettidelt ja lugejad lausa neelavad neid (Veidemann 1980: 130), või marginaal sellest, kuidas triviaalkirjandus on alati olemas olnud (Nirk 1982). Argist kogemust vahendasid need teosed samuti ja selles mõttes osutasid „vastupanu modernismi poeetikale“, nagu väga ettevaatlikult väidab Ivo Heinloo (Heinloo 2013: 1269).¹⁰ Ning tõepoolest andsid eriti just naiskirjanike olmeromaanid hääle naisvaatepunktile ja töid fookusse olulisi naisküsimuslikke probleeme. Teisalt aga näitasid eelnevad alaosad, et privaatsfääri – mille kujutamist rõhutavad kõik eelmainitud tõlgendused – ei „leiutanud“ ega toonud fookusse olmekirjandus ise, vaid laenas selle kaasaegsest ajakirjandusest. Mis veel olulisem, olmekirjandus käsitles seda nurga alt, mis oli üksüheselt ajakirjandusest üle

9 Seda möönsid nii olmekirjanduse hukkamõistjad, nagu nt Rein Veidemann, kui ka neile oponeerijad (nt Kallas 1981, Nirk 1982). Nagu õpikunäiteks oli Mati Undi „Sügisball“ (1978), mida kõrgelt hindas juba päevakriitika, muuhulgas just kaasaegse olme kujutamise eest ilukirjanduslikus töötluses.

10 Heinloo käsitluse probleem on küll see, et tema näitejuhtumiks on Teet Kallase romaan „Janu“, mille kaasaegne vastuvõtt ehk küll senisel taustal olmekirjandusena määratles, kuid mis mõned aastad hilisemana ei osalenud selle termini väljakujunemises sel viisil, nagu siin artiklis eelnevalt loetletud teosed. „Janu“ oma tõesti just nimelt olme probleemist käivituva süžee, kuid selle kontrastina kõrgkultuuriliste allusioonidega on kergem analüüsida „Sügisballi“ vaimus. Seevastu siin artiklis piiritletud korpusele on niisugust analüüsi raske rakendada, kuna olmet kui olmet tematiseerivad neist teostest vähesed, enim sellesama Kallase „Eiseni tänav“, mis argisuse rõhutamiseks kasutab näiteks selliseid võtteid nagu tegelaste isikuandmete loetlemine, poenimekirjad jne. Pigem on teoste keskmes suhted vastassugupoolega, rollid perekonnas ja armusuhetes.

võetud. Sealjuures oli see käsitlusviis sotsioloogilise rõhuasetusega ning nii pigem röövis isiklikult sfäärilt tema isiklikkuse ja „avalikustas“ selle. Nii kipuvad olmeromaanide tegelased uudsete, isikupäraste karakterite asemel muutuma pigem juba tuttavate ühiskondlike tendentside näidisjuhtumiteks – tõepoolest „emantsipatsiooni lipulaevadeks“.

Teema väärkuse või väärituse järele küsimise taustal heiastub aga ka laiem küsimus, kas olmeromaanid olid mingitpidi „ebanõukogulikud“ või mitte – ning see on juba otseselt sotskolonialismi uuringute mõtteraamistikuga haakuv lähenemisnurk. Retrospektiivsele kirjandusloole on omane käsitleda nõukogude eesti kirjanduses vähemalt pärast 1950. aastaid toimunut kui „võitlust eesti kirjanduse ja nõukogude kirjanduse vahel“ (Olesk 2002 [1998]: 20). Kuigi see määratlus tabab jämedates joontes ilmselt põhilist, hoiatavad viimase aja nõukogude-uurijad üha enam niisugust polaarsust liiga teravaks ajamast. Hilisnõukogude aja uurimisel on saanud üha hinnatumaks lähenemised, mis rõhutavad kahe pooluse gradatsioonilisust ning koguni seda, et tihti ei annagi konkreetset nähtust, tegu või teksti võimu ja vastupanu skaalale üheselt ära paigutada. Üheks teerajajaks on siin eelpool juba mainitud Alexei Yurchak oma käsitlusega hilisnõukogude kultuuri performatiivsusest ja iroonilisusest. Tema sõnul:

Sellised dihhotoomiad nagu rõhumine ja vastupanu, tõde ja vale, ametlik ja mitteametlik kultuur, riik ja inimesed, avalik ja isiklik mina jätavad kahe silma vahele need keerukad tähendused, väärtused, ideaalid ja reaalsed, millest Nõukogude süsteem koosnes ja mis selgeid jaotusi vastustades eksisteerisid niihästi riigi retooriliste eesmärkidega harmoonias kui ka nende kiuste. (Yurchak 2005: kokkuvõte.)

Olmekirjanduse puhul näivad algusest peale toimivat korraga kaks vastandlikku taju. Ühelt poolt mõjusid need teosed kaasaegse kirjandusmõistmise seisukohast tõepoolest kuidagi üllatava ja häirivana, nagu näitab nende üle peetud ulatuslik diskussioon. Muuhulgas leidis olmekirjanduses pretseedenditult julgeid vihjeid (küll ühe käe sõrmedel kokku loetavaid) oraalseksile, (naiste) eneserahuldamisele abivahendiga ning lesbisuhetele – teemadele, mille käsitlemist sotsioloogilis-pedagoogilist maski kandvad ajakirjanduslikud käsitlused endale lubada ei saanud.¹¹ Teisalt, nagu eelpool näidatud, sobivad raamatud nagu valatult omaaegsesse avalikku diskursusse. Väliseestlane Ilmar Mikiver pakkus juba oma kaasajas välja, et ehk võikski olmekirjandus olla see tõeline sotsrealism (vt Heintloo 2013: 1267). Ning väliseestlase omaaegsest irooniast ehk veel kõnekam on tänapäeva estofiilse sakslase Cornelius Hasselblatti sõnastus tema kirjandusloos. Hasselblatti jaoks tähistab

11 1974. aastal oli küll juba ilmunud legendaarne soome tõlkeramat „Avameelselt abielust“ (autorid Martti Paloheimo, Mauri Rouhunkoski, Mirja Rutanen), kuid see jäi veel mõneks ajaks erandlikuks nähtuseks.

„olmekirjandus“ kogu suhteliselt konformistlikku, nõukogulikule kirjandusideoloogiale vastavat proosatoodangut:

Nõukogulikuks nimetatakse siis kirjandust, mis vastab ajavaimule, on järelikult mugandunud, ei tekita pahandust, pole eksperimenteerimisaldis ja müüb hästi; selle vastas seisaks kirjandus, mis pole nii mugandunud, pole nii ettearvatav, eksperimenteerib innukalt ja enamasti pole tal müügiedu.

Eestis nimetatakse sellist avaramas mõttes populaarset kirjandust olmekirjanduseks. (Hasselblatt 2016: 524.)

Edasi räägib Hasselblatt selles peatükis niisugustest autoritest nagu Paul Kuusberg, Vladimir Beekman, Villem Gross, Lilli Promet, Väino Ilus, Einar Maasik, Veera Saar, Endel Tennov, Luise Vaher, Leo Metsar, Herman Sergo, Aimee Beekman – kirjanikest, kelle loomingu oma ajas üldiselt sugugi ei tähistatud sõnaga *olmekirjandus*. Niisiis on Hasselblatti sõnastus vähemalt lohakas või lausa ekslik. Kuid tähenduslik on, et see sõna seondub tema ülevaatlikust linnuperspektiivist mugandunud kirjandusega.

Sotskolonialismi strateegiate suhtes tundlik lähenemine ei sunni nõukogulikkuse ja ebanõukogulikkuse taju vahel valima, vaid mõõnab mõlema paralleelset võimalikkust. Õieti võib juba olme temaatilise uudsuse küsimust vaadelda kahtepidi – olgugi teemad ajakirjanduses läbihekseldatud, mõõndavasti mõjus siiski üllatavana see, et neist kõneldi samasuguses laadis just kirjanduses, mis nõukogude ühiskonnas nautis mõnevõrra kõrgendatud staatust. Omal ajal kommenteeris Teet Kallas: „Alles see oli, kui igatseti proosasse eluproosat kõigi tema korterikitsikuste ja kauplusejärjekordadega. Alles tekkinud, on ta meid kohe närviliseks teinud.“ (Kallas 1981: 5.) Sõna *igatseti* on otsi lahti jätvalt umbisikulises vormis. Ühelt poolt oli kaasaja kujutamise nõue omane ülalt alla rakendatavale nõukogude kirjandusideoloogiale. Kuigi seda nõuet korrati juba ammu, oli seda varem olnud väga riskantne pakkuda kontrollitud ideoloogilises kliimas, kus realismi nime all tuli ka olevikku kirjeldada pigem sellisena nagu ta peaks olema, ning juhtnöörid selleks võisid kiiresti muutuda. Sõjajärgse perioodi kohta on Aive Mandel kirjutanud:

Oli ju näiteks 1947. aasta sügisel kirjanikel veel keelatud kolhoose mainida, pool aastat hiljem sai see praktiliselt kohustuslikuks. Nii võis pikem teos „aeguda“ juba enne käsikirja valmimist, sellele pidi aga järgnema veel vaevaline ning karisid täis avaldamisprotsess. (Mandel 2011: 181–182.)

Nüüd osutus kaasaja kujutamine viimaks võimalikuks. Teiselt poolt aga oli selline igatus küllap ka lugejate poolt siiras ja tõeline – siit olmeromaanide suur populaarsus.

Ka olmeromaanide paigutamine omaaegse ajakirjandusliku diskussiooni taustale ei lahenda nõukogulikkuse ja ebanõukogulikkuse küsimust, nagu seda sotskolonialistlikus mõtteraamistikus lõplikult lahendada ei saagi. Küll annab see taust asjale täiendava mõõtme. Vastavat ajakirjanduslikku ruumi on Elena Zdravomyslova ja Anna Temkina muuhulgas määratlenud kui „liberaalset hilisnõukogude diskursust“, mis kujutab endast Nõukogude ühiskonnas „kvaasiavalikku sfääri“. See diskursus ühelt poolt allus kindlatele

reeglitele, mille kohaselt võis avalikult arutada ainult teatud teemasid, ning leppis juba ette sellega, et arutelu on tsenseeritud. Teisalt oli diskursus siiski loomult kriitiline ning selle keskne reegel oli metafoorse kõne kasutamine, niisiis „sisuliselt nõudmine, et autoriseeritud kriitikal oleks alati peidetud tähendus ning see seaks kahtluse alla režiimi toimimise“. (Zdravomyslova, Temkina 2013: 41.) Või kui rõhuasetus seada vastupidi: selles diskursuses kõneldu oli küll mõnes mõttes liberaalsem varasemast ja/või kõrgametlikust nõukogude poliitretoorikast, kuid siiski tunnistati seda riiklikul tasemel, selle mõju oli laialdane ning üleüldine.

See on juba iseenesest mitmemõtteline kirjeldus, mis osutab vastava diskursuse mitmepalgelisele loomusele ning teeb raskeks selle raames lausutu ühese paigutamise „konformismi“ ja „vastupanu“ teljele. Diskursus võimaldab iseenesest mõlemat laadi lausungeid, need võivad esineda kõrvuti ja paralleelselt. Tähtsad on ka osutused diskursuse ironia- ja metafoorilembusele – mõlemad võtted teevad raskeks ühese tähenduse kindlaksmääramine. See, kuidas ironia Alezei Yurchaki skeemi järgi hilisnõukogude ühiskonnas ühtaegu lammutab ja põlistab ühiskondlikke mustreid, leidis ülalpool seoses emantsipatsiooniga juba arutamist. Mis puutub metafoorikasse, siis esiteks ka siinses artiklis viidatud soorollipoleemikatest lausa kaks võtavad keskseks teljeks metafoorid: Kriimsilm *versus* Lumivalgeke ning (Gustav Naani ja Jaan Kaplinski sõnavahetuses) Vanapagan *versus* Irvik Kiisu. Teiseks, kokkuvõttes väidavad Zdravomyslova ja Temkina, et lausa kogu maskuliinsuse kriisi retoorika ise oli metafoor, „kattevari teatavate ühiskondlike probleemide tunnistamisele“ (Zdravomyslova, Temkina 2013: 43). See tähendab, kõneldes sel populaarsel, tavapärasel ja kirgi kütval teemal, räägiti tegelikult ka neist poliitilistest paistest, mida päriselt avada ei olnud võimalik – isikuvabaduste piiratusest Nõukogude süsteemis. Kõike seda arvesse võttes võibki n-ö keskajakirjandusliku rõhuasetusega kaasaminek olla ühtaegu konformism ja süsteemikriitika.

Nii-öelda sotskolonialistlikult ebamäärane ongi omakorda (mudelkujul) eesti rahvuskultuuri suhe selle põhijoontes ju ikkagi Venemaal välja kujundatud „liberaalse hilisnõukogude diskursusega“. Suures plaanis on nn keskajakirjandus keskvõimu instrument, postkolonialistliku mõtterraamistiku terminites koloniseerija hääletoru. Teiselt poolt jõudsid – samuti postkolonialistlike tõlgendusmuustritega heas kooskõlas – hilisemal nõukogude perioodil paljud uued läänegi mõttevoolud siinsete intellektuaalideni just selle kaudu. Näiteks dissident Arvo Pesti on nimetanud, et luges 1980. aastatel vangilaagris Inostrannaja Literaturat ja Novõi Miri, mis mõlemad kuuluvad Zdravomyslova ja Temkina mainitud vene ajakirjandusväljaannete hulka (Pesti, Pesti 2011: 71). Ning „liberaalse kriitilise diskursuse“ eelpool toodud kirjeldus kinnitab, et see diskursus pakkus informeeritud nõukogude lugejale ohtralt vastupanulist materjali. Kindlasti olid seesugused informeeritud nõukogude lugejad ka eesti intellektuaalid, kes võtsid üle keskajakirjanduse piredalt kriitilise suhtumise

naisemantsipatsiooni – võtsid üle kas või sellepärast, et see suhtumine juba iseenesest toimis kriitikana süsteemi aadressil.

Käesolev artikkel loodetavasti demonstreeris, et niinimetatud olmekirjandust on kõige viljakam vaadelda kaasaegses nõukogude ajakirjanduses aset leidnud soorollipoleemika taustal. See näitab ühelt poolt, et olmeromaanid ei täida lootust, mille niihästi optimistlikumad kaasaegsed kriitikud kui ka optimistlikumad nüüdisaegsed kirjandusloolased neile asetada on võinud: kirjutada uudsel kombel lahti privaatsfääri probleeme ühiskonnas, mis pikka aega oli privilegeerinud avalikku ja kollektiivset. Tõepoolest, privaatsfääri need teosed käsitlevad. Kuid kuivõrd privaatsfäär oli selleks ajaks nagunii juba sattunud ka ühiskonnateaduste ja, vähe sellest, ajakirjanduse huviorbiiti ning olmekirjandus kasutab sellest kõnelemisel täpselt neidsamu teemaseadeid ja rõhuasetusi, ei õnnestu tal parasjagu aktuaalset teemat läbi valgustada mingi uue nurga alt, nagu seda võiks ilukirjanduselt oodata. Lähemalt kinnitas emantsipatsiooni märksõna kasutuse vaatlemine, et selle irooniliselt kahetine, pigem negatiivne käsitlus oli laenatud ajakirjandusest ega pakkunud publikule palju uut. Teiselt poolt ei tähenda see, et olmekirjandust tuleks vaadelda läbinisti konformistliku ja seetõttu ebahuvitava nähtusena. Kaasaegse ajakirjanduse ja „liberaalse hilisnõukogude diskursusega“ sidumine rõhutab olmekirjanduse mitmemõttelisust võimu ja vastupanu terminitega opereeriva lähenemise jaoks. See võis küll olla orgaaniliselt toonast nõukogude ühiskonnast ja ajakirjandusest võrsunud nähtus, mis kasutas tuttavlikku keelt ja teemapüstitusi – kuid tõsis ometi esile vähemalt niivõrd, et konsolideerus eraldi nimetuse alla käivaks žanriks.

Kirjandus

Annuk, Eve 2015. Soodiskursustest Eestis nõukogude perioodil. – *Ariadne Lõng*, nr 1/2, lk 70–89.

Attwood, Lynne 1990. *Creating the New Soviet Woman. Women's Magazines as Engineers of Female Identity, 1922–53*. London: Macmillan.

Beekman, Aimée 1978. *Valikuvõimalus*. Tallinn: Eesti Raamat.

Biin, Arne 1979. *Tema Kuninglik Kõrgus*. Tallinn: Eesti Raamat.

Buckley, Mary E. A. 1989. *Women and Ideology in the Soviet Union*. Ann Arbor: University of Michigan.

Hasselblatt, Cornelius 2016. *Eesti kirjanduse ajalugu*. Tlk M. Tarvas, M. Saagpakk, A. Mattheus. Tallinn, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Heinloo, Ivo 2013. Teet Kallase romaan „Janu“ ja seisakuaja kirjanduskriitiline poleemika. – *Looming*, nr 9, lk 1264–1269.

Hennoste, Tiit 2009. Mälu ja elu. Grilliajastu kirjandus. – *Looming*, nr 9, lk 1271–1280.

- Jõgi, Mall** 1979. Naisteraamatu küsimärgid. – Looming, nr 7, lk 1029–1030.
- Kallas, Teet** 1979. Eiseni tänav. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kallas, Teet** 1981. Kuus proosakõnelust. („Eesti proosa: otsingud, uuendused, iseärasused“). – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 1–9.
- Kaplinski, Jaan** 1980. Irviku Kiisu naeratusest (Vanapagana pilguga). – Horisont, nr 9, lk 25–28.
- Lattik, Vello** 1978. Pastoraal mummulisest kleidist. Tallinn: Eesti Raamat.
- Lattik, Vello** 1979. Kaetud laudad. Kellele? – Sirp ja Vasar, 10.08, lk 11.
- Lindsalu, Elo** 2011. Thinking about Women's Literature. – Estonian Literary Magazine, No. 2, pp. 4–9.
- Mandel, Aive** 2011. Eesti kirjanike loomingulised komandeeringud stalinismi ajal. – Ajalooline Ajakiri, nr 2, lk 153–187.
- Marody, Mira, Anna Giza-Poleszczuk** 2000. Changing Images of Identity in Poland: From the Self-Sacrificing to the Self-Investing Woman? – Reproducing Gender. Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism. Ed. S. Gal, G. Kligman. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, pp. 151–175.
- Mutt, Mihkel** 1980. Proosaimpressioone 1979. – Looming, nr 2, lk 269–288.
- Naan, Gustav** 1976a. Su(ul)ndmõtteid armastusabielust. – Sirp ja Vasar, 14.05, lk 12; 21.05, lk 5; 28.05, lk 5; 4.06, lk 3; 11.06, lk 11; 18.06, lk 12; 25.06, lk 12–13.
- Naan, Gustav** 1976b. Kas tagasi patriarhaati? – Looming, nr 4, lk 634–653; nr 5, lk 801–823.
- Naan, Gustav** 1980a. Irviku Kiisu naeratuse lummuses. – Horisont, nr 3, lk 18–21.
- Naan, Gustav** 1980b. Naiivne Vanapagan ja kaval elu. – Horisont, nr 10, lk 24–29; nr 11, lk 26–27.
- Nirk, Endel** 1982. Triviaalromaan kui paratamatus? – Looming, nr 9, lk 1283–1284.
- Olesk, Sirje** 2002 [1998]. Kontekst kirjanduse tegijana. – Sirje Olesk, Tõdede vankruval müüri. Artikleid ajast ja luulest. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 13–23.
- Ossipov** 2009 = Osipov, G. V. The Rebirth of Sociology in Russia. How It Actually Developed. – Sociological Research, Vol. 48, Issue 5, pp. 16–44. – DOI: 10.2753/sor1061-0154480502.
- Paju, Aili** 1983. Merkuuri tütar. Tallinn: Eesti Raamat.
- Pall, Helena** 2011. Nõukogude naise kuvand ajakirjas Nõukogude Naine aastatel 1945–1991. Magistritöö. Juhendajad Karin Hiimäe ja Anu Raudsepp. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, ajaloo ja arheoloogia instituut, uusima aja ajaloo õppetool. Käsikiri.
- Pervik, Aino** 1979. Kaetud laudad. Tallinn: Eesti Raamat.
- Pesti, Arvo, Olavi Pesti** 2011. Kirjad vennale 15.04.1983–29.09.1986. Tartu: Ilmamaa.
- Reinold, Mall** 1980. Naine vabal ajal ja emantsipatsiooni ajal. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 302–304.
- Rimmel, Rudolf** 1974. Miks Lumivalgeke abiellus Kriimsilmaga. – Sirp ja Vasar, 12.07, lk 12–13.
- Ross, Johanna** 2012. Naisterahva mõnitus. Toidu valmistamine nõukogude eesti olmekirjanduses. – Looming, nr 1, lk 83–96.

- Ruud, Linda** 1979. Naine vabast ajast. Tallinn: Eesti Raamat.
- Särg, Ain** 1979. Arvamusi „Kaetud laudadest“. – *Sirp ja Vasar*, 16.11, lk 7.
- Zdravomyslova, Elena, Anna Temkina** 2013. The Crisis of Masculinity in Late Soviet Discourse. – *Russian Social Science Review*, Vol. 54, Issue 1, pp. 40–61. – DOI: 10.2753/rsh1061-1983510201.
- Traat, Mats** 1975. Inger. Tallinn: Eesti Raamat.
- Traat, Mats** 1980. Rippsild. Tallinn: Eesti Raamat.
- Unt, Mati** 1969. Emantsipatsioonist. – *Looming*, nr 10, lk 1586–1587.
- Veidemann, Rein** 1980. Olmekirjanduse olemusest, tähendusest ja toimest. – *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 129–134.
- Veiper, Ene** 1980. Veel üks naisteromaan. – *Looming*, nr 4, lk 580–582.
- Vetemaa, Enn** 1984. Ah soo... Või nii!!! Tallinn: Eesti Raamat.
- Viiding, Ine** 1980. Kordusmängud. Tallinn: Eesti Raamat.
- Vooglaid, Ülo** 1998. Sotsioloogialabor (1966–1975). – *Tartu Ülikool 1970–1988. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, 30. Tartu: Tartu Ülikool, lk 79–83.
- Vooglaid, Ülo** 2016. Kui Tartusse imbus imperialistlik mürk – Vladimir Jadov kui eesti sotsioloogia õpetaja. – *Uued Uudised. Vabade mõtete portaal*. – <http://uueduudised.ee/ulo-vooglaid-kui-tartusse-imbus-imperialistlik-murk-vladimir-jadov-kui-eesti-sotsioloogia-opetaja/> (19.02.2017).
- Yurchak, Alexei** 2005. *Everything Was Forever, Until It Was No More*. Princeton, Oxford: Princeton University Press. – DOI: 10.1515/9781400849109.

Johanna Ross – Tartu Ülikooli eesti kirjanduse doktorant, lõpetamas väitekirja nõukogude eesti naisarenguromaanist ja selle vastuvõtust. Alates 2016. aastast ajakirja *Keel ja Kirjandus* peatoimetaja. Tegutseb ka kriitikuna.
E-post: johanna.ross[at]ut.ee

Soviet or Anti-Soviet? Once more on the nature, meaning, and function of 'everyday literature'

Johanna Ross

Keywords: fiction, literary criticism, sociology, Soviet studies, emancipation

In this article, I examine a phenomenon known as 'everyday literature' (*olmekirjandus*)—novels published in Soviet Estonia at the turn of the 1970s—1980s. By name, these novels could be expected to depict contemporary everyday life, whereas they really focus on gender relations, marital and especially extramarital relationships. Contemporary criticism did not value such books highly; nevertheless, they stood out as a corpus and succeeded in evoking a discussion. In retrospect, everyday novels have been interpreted as a particular incarnation of light/lowbrow literature, as timid harbingers of postmodernism, and as proto-feminist works. While these interpretations all have their grounds, they operate in a narrower context of Estonian (national) literature. In this article, I set everyday novels on a wider background of the cultural situation in the contemporary Soviet Union.

This situation was heavily influenced by the rebirth of sociology and its reflections in print media. Having been banned meanwhile since the middle of the 1950s, sociology again became a permitted discipline in the Soviet Union. Among prominent areas of study were matters concerning the private sphere: family life and gender dynamics. That in turn gave rise to an extensive discussion of gender relations and "the woman question" in contemporary print media—in newspapers, culture magazines and popular science magazines. The discourse was one of sharp antagonism, tending to ridicule the state-endorsed slogan of women's emancipation and gender equality, and to pit men and women against one another.

I argue that the vocabulary and the general approach of everyday novels closely corresponds to that of the print media, and acknowledging this allows for the most fruitful interpretation of these works. I demonstrate the close proximity of the novels to media accounts, describing the general problem settings of the novels and, more closely, the use of the very word 'emancipation' itself. Both novels and media texts feature the so-called emancipated woman and her (lacking) counterpart – either an irresponsible womanizer or a weak drunkard of a man. Neither male or female characters are content with the situation and while the blame may shift from one party to another, in novels as well as in media accounts, the phenomenon of emancipation itself is considered a negative, but most importantly, a ridiculous thing.

The corpus seems to have awoken opposite intuitions already in its contemporary audience. As most often the case with the literature of the Soviet era, a question of conformism and resistance, of Sovietness and anti-Sovietness has implicitly coloured the discussions of everyday literature. On the one hand, the novels were considered petty, taking on subjects familiar from print media and offering no new depths in their approach. The latter was perhaps most clearly expressed in a 1980 piece by Rein Veidemann that gives its name to the current article, "On the nature, meaning, and function of everyday literature"; according to an exile Estonian reviewer's ironic comment, everyday novels exemplified the truest socialist realism. On the other hand, they were read very widely and succeeded in stirring up a controversy, thus proving to be at least somewhat unconventional in the time and place of their publica-

tion. An evident reason are open references to sexual matters; however, it is not irrelevant that they touched upon the problems of changing gender relations, even if the analysis they offered did not satisfy the audience.

In addition to sketching out the general power relations of Soviet Russia and Soviet Estonia, and pointing out the influence of the central Soviet print media on Estonian culture, the framework of post-colonial studies emphasizes that Sovietness and anti-Sovietness does not have to be an either/or question—those seemingly opposite intuitions may well thrive side by side. Drawing a parallel between the novels and media texts among other things allows them to be placed within the 'late Soviet liberal critical discourse', a term used to describe the metaphor-laden media discourse of the 1970s—1980s Soviet Union. This discourse is simultaneously a locus of conformism and resistance, avoiding certain taboo subjects and displaying fiercely critical attitudes toward other, more "harmless" subjects as a manner of managing the dissatisfaction of the Soviet citizen; whereas "the woman question" has been argued to be namely one of such token subjects. Positioning the novels within the late Soviet liberal critical discourse similarly on the one hand blocks the interpretation of the novels as something unprecedented and, no less, subversive and dissident or even implicitly nationalist; on the other hand, it does not completely cut off their critical potential.

Johanna Ross – PhD student at the University of Tartu. She is currently finishing her thesis on Soviet Estonian female Bildungsroman and its reception. Since 2016 she is the editor-in-chief of the journal *Keel ja Kirjandus*. She also writes literary reviews.

E-mail: johanna.ross[at]ut.ee